

**ONDOKUZMAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

YÛNUS b. HABİB VE NAHİVDEKİ YÖNTEMİ

- AYRI BASIM -

Dr. Ali BULUT

Sayı: 18-19

Yıl: 2005

YÛNUS b. HABÎB VE NAHİVDEKİ YÖNTEMİ

Dr. Ali BULUT*

Özet

Bu makalede Yûnus b. Habîb'in hayatı ve nahiv ilmindeki yöntemi ele alınmıştır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Yûnus'un yetişmesi, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Yûnus'un, nahiv ilminde takip ettiği yöntem incelenmiştir.

Yûnus'un eserlerinden hiç birisi günümüze ulaşmamıştır. Onun dile dair görüşleri en yoğun olarak öğrencisi Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ında mevcuttur. Yûnus, dil çalışmalarında hem semâ hem de kıyas yöntemini kullanmıştır, ancak hocası Ebû Amr b. el-Alâ gibi sema yönüyle tanınmıştır. Ayrıca Yûnus, Arap kelamını *ceyyid*, *hasen*, *kabîh* vb. terimlerle değerlendirmeye tabi tutmuştur. Yûnus vb. ilk dilcilerin yaptıkları bu değerlendirmeler, edebî tenkidin ve standart dilbilim çalışmalarının ilk nüvelerini oluşturmaktadır.

L-Yûnus b. Habîb en-Nahvî (h. 94-182 / m. 713-798)

1. **Adı, Künyesi ve Nesebi:** Adı Yûnus b. Habîb'tir. "Habîb" isminin babasına mı yoksa annesine mi ait olduğu noktasında farklı rivayetler vardır. Bazı rivayetlerde "Habîb" isminin annesine ait olup, babasının kim olduğu konusunda bir bilgi olmadığı aktarılırken, bazı rivayetlerde de "Habîb" in, babasının ismi olduğu zikredilir.¹ Ancak eldeki bilgilere dayanarak kesin bir karara varmak zordur.² Kaynaklarda babasıy-

* Araş. Gör. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Arap Dili ve Belağatı ABD (e-posta: alibulut@omu.edu.tr)

¹ İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân*, nşr. İhsan Abbâs, Beyrut, ts., VII, 248; el-Hulvânî, Muhammed Hayr, *el-Mufasssal fî Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî*, Kable Sibeveyh, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1979, I, 202.

² *Faîl* kalıbında gelen ve ismi mefûl anlamında kullanılan kelimelerde müzekerleik ve müenneslik ortaktır. Bir kadın için *imra'etun katilun* denebilir. *Habîb* ismi de bu kalıptandır. Ancak Mehmed Zihni Efendi *Habîb* kelimesinin hem müzekker hem de müennes olarak kullanıldığını söyler. Bu nedenle *Habîb*'in Yûnus'un babasının ismi olması da mümkündür. Bkz. Mehmed Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktadab*,

la ilgili olarak onun, henüz küçük bir çocukken Yûnus'u, şiir okurken takıldığı yerlerin doğru okunuşunu öğrenmek maksadıyla dönemin ünlü şairi Ru'be b. el-Accâc'a gönderdiği zikredilir.³ Ancak bu rivayette babasının ismi belirtilmez.

Künyesi Ebû-Abdurrahman'dır. Bazı rivayetlerde Ebû Muhammed olarak da zikredilir.⁴ Nesebi konusunda da değişik rivayetler vardır. Ancak mevâlîden olduğu noktasında rivayetler ortaktır. Benî Dabbe kabilesine nisbetle Dabbî,⁵ Benî Leys b. Bekr'e nisbetle Leysi⁶ nisbesiyle anılır. Benî Dabbe'nin kolu olan Bilâl b. Hermî⁷ ve Bekr b. Abdimenâf b. Kinâne⁸ kabilelerinin mevlâsı olduğu da zikredilir. Brockelmann onun Nabat Arâmîlerinden olduğunu söylerken⁹ bazı kaynaklarda ise sadece yabancılardan olduğu zikredilerek hangi millettten olduğu belirtilmez.¹⁰

2. Doğumu ve Yetiştirilmesi: Kaynaklarda h. 80, 90 ve 94 şeklinde üç ayrı doğum tarihi zikredilir.¹¹ Çocukluğu ve gençliğine dair çok fazla bir bilgi yoktur. Aslen Dicle nehri kenarında, Bağdat ile Vâsît şehirleri

Marifet Yay., İstanbul, 1991, I, 410; İbn Mâlik, Ebû Ubeydullah Cemâluddîn Muhammed b. Abdullah, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, nşr., Ali Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdulmuvahhid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II, 221.

³ Mekrem, Abdülâl Sâlim, *el-Halkatu'l-Mefkûde fî Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, s.282.

⁴ ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, ts., s. 53; İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, nşr. İbrahim Ramazan, Beyrut, 1994, s. 64.

⁵ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 64; el-Kıftî, Ebu'l-Hasen Cemaluddin Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1986, IV, 68; İbn Hallikân, a.g.e., VII, 244.

⁶ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 64; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, Beyrut, 1988, XX, 64; İbn Hallikân, a.g.e., VII, 244.

⁷ İbn Hallikân, a.g.e., VII, 244.

⁸ Ebu't-Tayyib el-Lugavî, Abdolvâhid b. Ali, *Merâtibu'l-Nahviyyîn*, Kahire, ts., s. 21; İbnu'n-Nedîm, a.g.e, s. 64.

⁹ Carl Brockelmann, *GAL*, Leiden, 1943, I, 98.

¹⁰ Ebu't-Tayyib el-Lugavî, a.g.e., s. 21; İbnu'n-Nedîm, a.g.e, s. 64; el-Hulvânî, a.g.e., I, 204.

¹¹ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 53; el-Kıftî, a.g.e., IV, 51; el-Hamevî, a.g.e., XX, 67; ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, ts., yy., IX, 344; el-Cezzâr, Fikrî Zekî, *Medâhîlu'l-Muellifîn ve'l-A'lâmî'l-Arab hattâ 1215/1800 m.*, Riyad, 1994, IV, 1934.

arasında bulunan¹² Cebbul köyünden olduğu rivayet edilir.¹³ Akrabalarıyla ilgili de fazla bir bilgi yoktur. Sadece Hurrak isminde bir yeğeni olduğu ve Ebû Ubeyde'nin, bu yeğenini sevdiği rivayet edilir.¹⁴

Yunus b. Habîb, tahsil hayatına dönemin en önemli ilim ve kültür merkezlerinden olan Basra'da, Hammâd b. Seleme'den nahiv okuyarak başlar. Yûnus b. Habîb, Hammâd hakkında "Arapçayı ondan öğrendim" der.¹⁵ Lugat malzemesi toplamak amacıyla dönemin birçok dildisi gibi Yûnus da çöle gitmiş ve dilleri fasih bedevî Araplardan dil ve edebiyat malzemesi derlemiştir.¹⁶ Yûnus'un, kendisini tamamen ilme, ilim öğrenme ve öğretme yoluna adanmış ve bu yüzden de hiç evlenmediği rivayet edilir.¹⁷ Ancak bu rivayet kadar yaygın olmayan ve sadece İbnu'l-Cezerî'nin naklettiği başka bir rivayete göre ise, Haramî b. Yûnus adında bir oğlu vardı ve babasından kıraat rivayetinde bulunmuştur.¹⁸ Bazıları Haramî'nin başka bir Yûnus'un oğlu olabileceği şeklinde yorum yaparlar.¹⁹ Kanaatimize ilk kaynaklardaki evlenmediği yolundaki yaygın rivayete itibar etmek daha isabetli olacaktır.

Yûnus'un kuvvetli bir hafızası olduğu zikredilir. Hafızası, içine giren şeyin kolayca çıkamadığı ağız dar bir su testisine benzetilen²⁰ Yûnus, birçok ilim dalında uzmanlaşmıştır. Başta nahiv ve lugat ilmi olmak

¹² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, ts., II, 102.

¹³ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 51; İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 64; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Agânî*, nşr. Semîr Câbir, Beyrut, ts., XVIII, 193; Brockelmann, a.g.e., I, 97-98.

¹⁴ el-Merzubânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân, *Kitabu Nûri'l-Kabes el-Muhtasar mine'l-Muktebes*, İhtisar: Ebu'l-Mahâsin Yusuf b. Ahmed b. Mahmud el-Yagmûrî, nşr. Rudolf Sellheim, Beyrut, 1964, s. 114.

¹⁵ es-Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdullah, *Ahbâru'l-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, nşr. F. Krenkow, Beyrut, 1936, s. 43; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 51.

¹⁶ el-Hulvânî, a.g.e., I, 205; Mekrem, a.g.e., s. 276, 287; Bakırcı, Selami – Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum, 2001, s. 12.

¹⁷ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 64; el-Kıftî, a.g.e., IV, 71; es-Suyûtî, Ebû Abdurrahman Celâluddîn, *Bugyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, ts., II, 365.

¹⁸ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, Kahire, 1932, II, 406.

¹⁹ el-Hulvânî, a.g.e., I, 203.

²⁰ Ez-Zubeydî, a.g.e., s. 51; el-Kıftî, a.g.e., IV, 68.

üzere, şiir,²¹ ensâb,²² Arap kabileleri,²³ kıssa,²⁴ tefsir (Meâni'l-Kur'ân)²⁵ kıraat²⁶ vb. ilimlerde geniş bilgiye sahipti. Dönemin bir geleneği olarak Yûnus'un nahiv ve lugat bilgisi diğer alimlerle karşılaştırılmıştır. el-Muberrid'e atfedilen bu karşılaştırma şöyledir: "Ebû Zeyd nahiv alimiydi. Ancak bilgisi Halîl ve Sîbeveyh kadar değildi. Yûnus ise lugat bilgisinde Ebû Zeyd ile aynıydı. Ancak Yûnus, nahvi Ebû Zeyd'den daha iyi bilirdi."²⁷ Basra'da kurduğu ders halkasına birçok öğrenci, edip ve fasih Araplar katılırlardı.²⁸ Elden ayaktan düşene kadar öğrenci okutmaya devam eden²⁹ Yûnus, h. 182 yılında 88 yaşında iken vefat etmiştir.³⁰ Bazı rivayetlere göre yüz seneyi aşkın bir ömür sürmüştür.³¹

3. Hocaları:

a. Hammâd b. Seleme (ö. 169/785): Hammâd, Yûnus'un ilk hocasıdır. Yûnus ilk tahsiline Hâmmâd'dan nahiv okuyarak başlar.³² Sîbeveyh de tahsil hayatına Hammâd'dan hadis okuyarak başlamış, daha sonra bu dersi bırakarak Halîl'in derslerine başlamıştır.³³

b. Ebû Amr b. el-Alâ (ö. 145/762): Yûnus, Ebû Amr'dan lugat, nahiv, kıraat, şiir, şiir rivayeti ve edebiyat tenkidi konularında bilgi al-

²¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ'*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden, 1902, s. 41, 100-101, 376; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XX, 64.

²² el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayavân*, nşr. M. Abdusselam Harun, Beyrut, 1996, III, 210-211.

²³ el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, nşr. M. Abdusselam Harun, Kahire, 1975, I, 174.

²⁴ el-Câhız, *a.g.e.*, I, 368-369.

²⁵ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Şuarâ'*, neşr. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire, ts. I, 54; el-Câhız, *Kitâbu'l-Hayavân*, V, 240; ed-Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1972, II, 385-386.

²⁶ İbn Sellâm, *a.g.e.*, I, 19, 126; İbnu'l-Cezerî, *a.g.e.*, I, 290.

²⁷ Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ'*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, ts., s. 126-127.

²⁸ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 64; el-Kıfî, *a.g.e.*, IV, 70.

²⁹ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 64; el-Kıfî, *a.g.e.*, IV, 71.

³⁰ Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *a.g.e.*, s. 21; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 64; el-el-Câhız, *Hayavân*, V, 591.

³¹ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 53; el-Kıfî, *a.g.e.*, IV, 5; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XX, 67..

³² es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 43; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 51.

³³ es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 43-44; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 66; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhe*, s. 72.

mıştır.³⁴ Yûnus, hocaları arasında en çok Ebû Amr'dan etkilenmiş, nahiv ilminde onun yöntemini takip etmiş ve hocaları içinde en çok onun görüşlerini aktarmıştır.³⁵ Yûnus, Ebû Amr'ın kâtiplerinden sayılacak derecede ondan öğrendiklerini yazmıştır.³⁶ Yûnus, hocasının ilim ve zühdünü şu sözlerle övmüştür: "Vallâhi Ebû Amr'ın ilim ve zühdü 100 kişiye dağıtılsa hepsi de alim ve zahid olurlardı. Resulullah onu görse onun bu durumundan memnun olurdu."³⁷ Ebû Amr'dan aktarılan rivayetlerin birçoğunu Yûnus'a borçluyuz.³⁸ Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ındaki Ebû Amr'a ait görüşlerin birçoğunda da aradaki râvi Yûnus'tur.

c. Ru'be b. el-Accâc (ö. 145/762): Ru'be, Ebû Hureyre (r.a.)'den hadis rivayetinde bulunan tâbiîndendir ve dönemin meşhur recez şairidir.³⁹ Rivayetlere bakılırsa Yûnus, henüz çocukken Ru'be'yi tanıyordu. Yûnus'u, babasının, şiirde takıldığı yerlerin doğru okunuşunu öğrenmek için zaman zaman Ru'be'ye gönderdiği rivâyet edilir.⁴⁰ Yûnus'un Ru'be'den yaptığı rivayetlerin bir kısmı Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ında bir kısmı da İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb*'inde mevcuttur.⁴¹

d. Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 127/745): Biyografi kaynaklarında Yûnus'un, el-Hadramî'dan ders aldığı açıkça ifade edilmese de bazı rivayetlere bakıldığında ondan da ders aldığı sonucuna varılabilir.⁴² Örneğin İbn Sellâm, Yûnus'a "İbn Ebî İshâk'tan bir şey işittin mi?" diye sorar. O da "Ona hiç *savîk* (sad ile) diyen var mı? diye

³⁴ Mahmûd Huseynî Mahmûd, "Mevkîf min Yûnus b. Habîb", *MMLA el-Urdunî*, Yıl 2, Sayı: 7-8, 1980, s. 125.

³⁵ Mekrem, a.g.e., s. 282; el-Hulvânî, a.g.e., I, 205.

³⁶ es-Sîrâfî, a.g.e., s. 33.

³⁷ İbnu'l-Cezerî, a.g.e., I, 392.

³⁸ es-Suyûtî, *el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*, nşr. Fuad Ali Mansûr, Beyrut, 1988, I, 293-294, 351, 354.

³⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XX, 149-150.

⁴⁰ Mekrem, a.g.e., s. 282.

⁴¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, nşr. M. Abdusselâm Hârûn, I, 51, 319; II, 48; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârîb*, nşr. Mâzin el-Mubârek, M. Ali Hamdullah, Beyrut, 1985, II, 525.

⁴² Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, nşr. Fuad Sezgin, Kahire, ts., I, 376; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 32; Mekrem, a.g.e., s. 279; el-Hulvânî, a.g.e., I, 205.

sordum" der. İbn Ebî İshâk da "Evet, Amr b. Temîm diyor" der.⁴³ Yûnus'un İbn Ebî İshâk'tan yaptığı başka rivayetler de vardır.⁴⁴

e. Ebu'l-Hattâb el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793): Sîbeveyh'in de hocası olan el-Ahfeş el-Ekber'den Yûnus da ders almıştır.⁴⁵ İlk defa şiiri her beytin altında şerhetme usûlünü getiren dilci Ebu'l-Hattab'tır.⁴⁶

f. Ebân b. Yezîd el-Attâr:⁴⁷

g. el-Hasan b. İmrân eş-Şahhâm:⁴⁸

h. Ebû Cezâ Nasr b. Tarîf el-Kassâb el-Bâhilî⁴⁹: Hadis ravilerindendir.⁵⁰

Bazı kaynaklarda Ebû Zeyd el-Ensârî de Yûnus'un hocaları arasında zikredilir.⁵¹ Ama rivayetlerin geneline bakıldığında Ebû Zeyd, Yûnus'un hocası değil, öğrencisi olmuştur.

Yûnus, bunların dışında Ebû Mehdiyye, Ebu'd-Dukayş, Ebu'l-Muhallim ve Mûsa b. Seyyâr el-Esvârî gibi fasih Araplardan da lugat malzemesi derlemiştir.⁵² Bazıları Mûsa el-Esvârî⁵³'nin yerine Ebû Ali Amr b. Fâid el-Esvârî⁵⁴'yi Yûnus'un hocası olarak zikrederler.⁵⁵ Ölüm tarihlerine bakılacak olursa Musa el-Esvârî olması daha muhtemeldir.

⁴³ İbn Sellâm, a.g.e., I, 15. Diğer rivayetler için bkz. ez-Zubeydî, a.g.e., s. 32; Mekrem, a.g.e., s. 279; el-Hulvânî, a.g.e., I, 205.

⁴⁴ İbn Sellâm, a.g.e., I, 17, 21.

⁴⁵ Koçak, İnci, "Ahfeş el-Ekber" mad., DİA, I, 525; el-Mubârek, Abdulduheyn, "Devru'l-Basra fî Neş'eti'd-Dirâsâti'n-Nahviyye ve Tatavvuruhâ: Merhaletu'n-Neş'e hattâ'l-Halîl", Mevsûatu'l-Basra el-Hadâriyye (el-Mevsûa el-Fikriyye), Bağdat, 1989, s. 219.

⁴⁶ Bakırcı-Demirayak, a.g.e., s. 35.

⁴⁷ İbnu'l-Cezerî, a.g.e., II, 406; el-Mubârek, a.g.e., s. 219; el-Cubûrî, Abdullah, "Yûnus b. Habîb Hayâtuhu ve Ârâuhu", Mecelletu Âdâbi'l-Mustansiriyye, Yıl: 1, Sayı: 1, 1975-1976, s. 100.

⁴⁸ el-Cubûrî, a.g.m., s. 100.

⁴⁹ el-Câhız, el-Beyân, III, 290; el-Cubûrî, a.g.m., s. 100.

⁵⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Lisânu'l-Mizân, Beyrut, 1971, VI, 153.

⁵¹ es-Suyûtî, el-Muzhir, I, 111.

⁵² Mekrem, a.g.e., s. 288-293.

⁵³ Hayatı hakkında bkz. İbn Hacer, a.g.e., VI, 120; Kays Âli Kays, el-Îrâniyyûn ve'l-Edebu'l-Arabî Ricâlu Ulûmi'l-Kur'ân, ts., yy., s. 50.

⁵⁴ Hayatı hakkında bkz. İbn Hacer, a.g.e., IV, 372-373.

⁵⁵ el-Hulvânî, a.g.e., I, 205; Mekrem, a.g.e., s. 291-292.

Çünkü Mu'tezile mezhebinin önde gelen alimlerinden olan Ebû Ali el-Esvârî h. 240 yılında yaklaşık Yunus'un ölümünden 57 yıl sonra vefat etmiştir.⁵⁶ Mûsa el-Esvârî ise h. 150 yılında, Yûnus'un ölümünde 33 yıl önce vefat etmiştir. Her ikisi de hadis ravisidir. Ancak Ebû Ali, Musa'nın ravilerindendir.⁵⁷

4. Öğrencileri:

a. Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyh (ö. 180/796): Sîbeveyh, Yûnus'un en parlak öğrencilerindendir. Yûnus'un nahve dair görüşlerini Sîbeveyh'e borçluyuz. Çünkü Yûnus'un ne nahve dair ne de başka bir konuda herhangi bir eseri günümüze ulaşmamıştır. Oysa Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ında yaklaşık 200 yerde Yûnus'un adı geçer ve onun görüşleri aktarılır. Halîl'den sonra *el-Kitâb*'ta en çok adı geçen dilci Yûnus'tur. Başka bir nahiv eserinde Yûnus'un ismi bu kadar zikredilmez. *el-Kitâb*'ta Ebû Amr'ın görüşlerinin birçoğunda da aradaki ravi Yûnus'tur.⁵⁸

b. Alî b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/804): Kûfe ekolünün önderlerinden Kisâî de zaman zaman Yûnus'un Basra'daki ders halkasına gelerek onun görüşlerinden istifade etmiştir.⁵⁹

c. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822): Yine Kûfe ekolünün önde gelen dilcisi Ferrâ da Yûnus'un derslerine katılmıştır.⁶⁰

d. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ et-Teymî (ö. 210/825): Rivayete göre Yûnus'un derslerini 40 sene takip etmiştir.⁶¹ Not yapıklarını her gün Yûnus'un ezberden söylediği bilgilerle doldurduğunu rivayet

⁵⁶ Öz, Mustafa, "Ali el-Esvârî" mad., *DİA*, II, 391.

⁵⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 373.

⁵⁸ Sîbeveyh, *a.g.e.*, I, 404-405, 417; II, 96, 113, 161, 185, 311-312; III, 242, 293, 347, 361.

⁵⁹ es-Sîrâfî, *a.g.e.*, 34-35; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 320; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, nşr. M. Ali en-Neccâr, Beyrut, ts., III, 291.

⁶⁰ Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *a.g.e.*, s. 86.

⁶¹ el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 71; İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhayy Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut, ts., I, 301; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XX, 65.

eder:⁶² *Mecâzu'l-Kur'ân*'nda yaklaşık 11 yerde Yûnus'un ismini vererek onun görüşlerini aktarır.⁶³

e. Haléf el-Ahmer (ö. 180/796): Yûnus'un derslerini 20 sene takip etmiştir.⁶⁴

f. Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 214/829): Rivayete göre Yûnus'un derslerini 10 sene takip etmiştir.⁶⁵

g. Muhammed b. el-Mustenîr Kutrub (ö. 206/821):⁶⁶

h. İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/845): *Tabakâtu Fuhûli's-Şuarâ* adlı şiir antolojisinin yazarı olan İbn Sellâm da Yûnus'un öğrencilerindedir.⁶⁷ Bu eserinde Yûnus b. Habîb'in şiir, şiir tenkidi, nahiv ve kıraatla ilgili birçok görüşünü nakletmiştir.⁶⁸

i. Abdulmelik b. Kureyb el-Asmaî (ö. 216/830):⁶⁹

j. el-Ahfeş el-Evsat Saîd b. Mes'ade (ö. 215/829)⁷⁰

k. Ebû Ömer el-Cermî (ö. 224/840): Yûnus'un öğrencilerindedir.⁷¹ Ondan kıraat rivayetinde de bulunmuştur.⁷²

m. İbrâhîm b. el-Hasan: Yûnus'tan kıraat rivayetinde bulunmuştur.⁷³

n. İsâ el-Esedî: Yûnus'tan kıraat rivayetinde bulunmuştur.⁷⁴

⁶² İbn Fadlullah el-Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, nşr. Fuad Sezgin, Almanya, 1988, s.61.

⁶³ Ebû Ubeyde, a.g.e., I, 35, 157, 293, 373, 376, 383; II, 21, 83, 143, 189, 194.

⁶⁴ el-Kıfî, a.g.e., IV, 71; İbnu'l-İmâd, a.g.e., I, 301; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, XX, 65.

⁶⁵ el-Kıfî, a.g.e., IV, 71; İbnu'l-İmâd, a.g.e., I, 301; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, XX, 65.

⁶⁶ Ebu't-Tayyib el-Lugavî, a.g.e., s. 67.

⁶⁷ Ebu't-Tayyib el-Lugavî, a.g.e., s. 67.

⁶⁸ İbn Sellâm el-Cumahî, a.g.e., I, 9, 13, 16, 17, 19, 21, 25, 34, 44, 49, 68, 126...II, 299, 317, 320, 340, 343...

⁶⁹ el-Cubûrî, a.g.e., s.104.

⁷⁰ Ferîd, Fethî Abdulkâdir, *Lemehât Belâgiyye fî Meâni'l-Kur'ân li'l-Ahfeşi'l-Avsat*, Kahire, 1983, s. 10.

⁷¹ es-Sîrâfî, a.g.e., 54; Arslan, Şükrü, "Cermî" mad., *DİA*, VII, 413-414.

⁷² İbnu'l-Cezerî, a.g.e., II, 406.

⁷³ İbnu'l-Cezerî, a.g.e., II, 406; el-Cubûrî, a.g.e., s.106.

⁷⁴ İbnu'l-Cezerî, a.g.e., II, 406; el-Cubûrî, a.g.e., s.106.

ö. Mûsâ b. Abdussamed el-Ubullî: Yûnus'tan kıraat rivayetinde bulunmuştur.⁷⁵

p. Abdullah b. Suleyman: Yûnus'tan kıraat rivayetinde bulunmuştur.⁷⁶

r. Haramî b. Yûnus: Yûnus'un oğlu olduğu ve ondan kıraat rivayetinde bulunduğu zikredilir.⁷⁷

s. Yahyâ b. el-Mubârek el-Yezîdî (ö. 202/817): Ebû Amr'ın kıraat ravilerindedir.⁷⁸ Yûnus'tan lûgat bilgisi almıştır.⁷⁹

ş. İbn Ebî Uyeyne:⁸⁰

t. Ziyâd b. Ebî Sufyân:⁸¹

5. Eserleri: Yûnus'un lûgat, nahiv ve tefsirle ilgili yazdığı eserlerden hiç birisi günümüze ulaşmamıştır. Bu eserler şunlardır:

a. Me'âni'l-Kur'ân.⁸²

b. en-Nevâdiru'l-Kebîr.⁸³

c. en-Nevâdiru's-Sagîr.⁸⁴

d. el-Lugât.⁸⁵: Muhtemelen bu eseri çöllerdeki fasîh Araplardan derlediği malzemelerle yazmıştır.

e. el-Emsâl⁸⁶:

⁷⁵ İbnu'l-Cezerî, a.g.e., II, 406; el-Cubûrî, a.g.e., s.106.

⁷⁶ İbnu'l-Cezerî, a.g.e., II, 406; el-Cubûrî, a.g.e., s.106.

⁷⁷ İbn el-Cezerî, a.g.e., II, 406.

⁷⁸ İbnu'l-Cezerî, a.g.e., II, 375.

⁷⁹ el-Cubûrî, a.g.e., s.104; el-Hulvânî, a.g.e., I, 206.

⁸⁰ el-Hulvânî, a.g.e., I, 206.

⁸¹ el-Cubûrî, a.g.e., s.106.

⁸² Ebu't-Tayyib el-Lugavî, a.g.e., s. 21; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 53; İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 64. Bazı kaynaklarda (Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Udebâ, XX, 67; ed-Dâvûdî, a.g.e., II, 386; ez-Ziriklî, a.g.e., IX, 344.) Me'âni'l-Kur'ân el-Kebîr ve es-Sagîr olarak iki ayrı eserden bahsedilir. Ama ilk tabakat eserlerinde ayrı ayrı iki kitaptan bahsedilmez.

⁸³ ed-Dâvûdî, a.g.e., II, 386; el-Hulvânî, a.g.e., I, 207; Talmon, Rafael, "Yûnus b. Habîb" mad., The Encyclopaedia of Islam (New Edition), Leiden, 2001, XI, 349.

⁸⁴ ed-Dâvûdî, a.g.e., II, 386; el-Hulvânî, a.g.e., I, 207; Talmon, a.g.m., XI, 349.

⁸⁵ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 64; ez-Ziriklî, a.g.e., IX, 344; Talmon, a.g.m., XI, 349.

⁸⁶ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 64; ez-Ziriklî, a.g.e., IX, 344; Talmon, a.g.m., XI, 349.

g. el-Kıyâs fi'n-Nahv.⁸⁷

Bu eserlerden sadece *en-Nevâdir*'in belli pasajları, Suyûtî'nin *el-Muzhir*'inde günümüze ulaşabilmiştir.⁸⁸ Suyûtî'nin aktardığı bu örnekler daha çok lehçelerle alâkalıdır. Ancak Suyûtî, *en-Nevâdir* adlı bu eserin *en-Nevâdiru'-Kebîr* mi yoksa *en-Nevâdiru's-Sağîr* mi olduğunu belirtmez. Bu alıntılar Yûnus'un *el-Lugât* adlı eserine de ait olabilir. Yûnus'un *Meâni'l-Kur'ân*'a dair bazı görüşleri Ebû Ubeyde ve Sîbeveyh'in eserleri ile günümüze ulaşabilmiştir.⁸⁹

Meydânî de, *Mecmau'l-Emsâl* adlı eserinde bazı atasözlerinin nereden doğduğu ve ne anlama geldiğiyle ilgili Yûnus b. Habîb'ten bilgiler aktarır.⁹⁰ Bazı araştırmacılara göre Meydânî bu görüşleri Yûnus'un *el-Emsâl* adlı eserinden almıştır.⁹¹

II. Nahivdeki Yöntemi

Yûnus b. Habîb'in nahiv ilmindeki yöntemini öğrenebileceğimiz en önemli kaynak Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ıdır. Sîbeveyh'in, sekizi Basra'lı, biri de Kûfe'li olmak üzere dokuz temel kaynağı vardır. 522 yerde Halîl b. Ahmed'in, 200 yerde Yûnus'un, 47 yerde Ebu'l-Hattâb el-Ahfeş'in, 44 yerde Ebû Amr b. el-Alâ'nın, 22 yerde İsâ b. Ömer es-Sekaffî'nin, 9 yerde Ebû Zeyd el-Ensârî'nin, 5 yerde Hârûn b. Mûsâ'nın, 7 yerde Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî'nin ve 4 yerde de Kûfeliler'in görüşlerini aktarır. Bir yerde de Huzeyl isimli bir bedevînin görüşünü nakleder. Bu şekilde 10 kaynaktan toplam 861 görüş aktarılmış olur.⁹² Tabîî bunlar dil-

⁸⁷ Brockelmann, GAL, I, 98. [İlk tabakât kaynaklarında *el-Kıyâs fi'n-Nahv* adlı eserden bahsedilmez].

⁸⁸ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 238-239, 250, 351.

⁸⁹ Sîbeveyh, a.g.e., I, 238, 346; Ebû Ubeyde, a.g.e., I, 35, 157, 293, 373, 376, 383; II, 21, 83, 143, 189, 194.

⁹⁰ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, nşr. M. Muhyiddin Abdulhamîd, Beyrut, ts., I, 55, 102, 173, 421; II, 14, 30, 176.

⁹¹ Katâmiş, Abdulmecîd, *el-Emsâlu'l-Arabiyye*, Dimeşk, 1988, 54.

⁹² en-Nâsîf, Ali en-Necdî, *Sîbeveyh İmâmu'n-Nuhât*, Kahire, 1979, s. 102; Hadîsî, Hadîce, *Kitâbu Sîbeveyh ve Şurûhuhu*, Bağdat, 1967, s. 88-89; Mes'ûd, Fevzî, *Sîbeveyh Câmîu'n-Nahvi'l-Arabî*, Mısır, 1986, s. 95. Fevzî Mes'ûd, Nâsîf'tan yaptığı nakilde yanlışlıkla Sîbeveyh'in İbn Ebî İshâk'tan 4 yerde rivayette bulunduğunu söyler. Hadîce Hadîsî de Fevzî Mes'ûd'daki bilgiyi aktarır. Ancak *el-Kitâb*'ta İbn Ebî İshâk'tan yedi yerde rivayet yapılmıştır. Bkz. Sîbeveyh, a.g.e., I, 279; II, 77, 341; III, 44, 242; IV, 121, 443.

cilerin isimleri zikredilerek aktarılan görüşleridir. Bunun dışında isimleri zikredilmeden de bu dilcilerin ve başkalarının da birçok görüşleri Sîbeveyh tarafından nakledilmiştir. Ebû'l-Esved ed-Duelî (ö. 68/688), Abdurrahman b. Hüzmüz el-A'rec (ö. 117/734) ve Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746) gibi dilcilerin de görüşleri isim belirtilmeden verilmiş olmalıdır.⁹³ Çünkü Sîbeveyh'in hocaları bunların öğrencileridir.

el-Kitâb'ta Halîl'den sonra ismi en çok zikredilen dilci Yûnus b. Habîb'tir. Sîbeveyh hem Yûnus'un görüşlerini aktarır, hem de Ebû Amr başta olmak üzere bazı dilcilerin görüşlerini Yûnus vasıtasıyla zikreder. Bunun yanı sıra Sîbeveyh, isim vermeden de birçok yerde Yûnus'un görüşlerini vermiş olmalıdır. Yûnus, Sîbeveyh'le Ebû Amr b. el-Alâ' arasında önemli bir köprü görevi görmüştür. Özellikle de Ebû Amr'ın birçok görüşü öğrencisi Yûnus b. Habîb vasıtasıyla rivayet edilmiştir.⁹⁴ Yûnus b. Habîb'in birçok görüşü de *el-Kitâb* kanalıyla daha sonraki eserlerde yer bulmuştur. Yûnus, Ebû Amr'ın yanında Ru'be,⁹⁵ Ferezdak (ö. 114/732),⁹⁶ Cerîr (ö. 114/732)⁹⁷ ve el-Esved b. Ya'fur (ö..m. 585)⁹⁸ gibi şairlerden ve İbn Ebî İshâk el-Hadramî'den⁹⁹ de *el-Kitâb*'ta rivayette bulunmuştur.

Sîbeveyh'in Yûnus'tan yaptığı nakillerin doğru olduğu bizzat Yûnus'un diliyle şöyle rivayet edilir: "Sîbeveyh ölünce Yûnus'a: "Sîbeveyh, Halîl'in ilmiyle alakalı 1000 varaklık bir kitap yazdı" denir. Yûnus şaşırarak: "Bu çocuk bunların hepsini ne zaman Halîl'den duymuş? Kitabını bana getirin!" der. Sîbeveyh'in kitabını alıp inceler ve: "Benden yaptığı nakiller doğru olduğuna göre Halîl'den yaptığı nakiller de doğrudur." der.¹⁰⁰

⁹³ Mes'ûd, a.g.e., s. 97-118. (Mes'ûd örnekler vererek bu görüşünü delillendirmeye çalışır).

⁹⁴ Sîbeveyh, a.g.e., I, 387; II, 113, 185, 319, 399; III, 101, 242, 293, 303, 347, 361, 457, 566.

⁹⁵ Sîbeveyh, a.g.e., I, 51; II, 153; II, 304, 565.

⁹⁶ Sîbeveyh, a.g.e., II, 72.

⁹⁷ Sîbeveyh, a.g.e., I, 278.

⁹⁸ Sîbeveyh, a.g.e., III, 135.

⁹⁹ Sîbeveyh, a.g.e., III, 242.

¹⁰⁰ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 49; es-Sîrâfî, a.g.e., s. 48; İbrahim Hasan İbrahim, Sîbeveyh ve'z-Zarûretu's-Şi'riyye, Kahire, 1983, s. 22.

Sîbeveyh'in birçok rivayetinde Halîl ve Yûnus'un isimleri yan yana geçer. Yûnus'un isminin Halîl'den önce geldiği durumlarda Sîbeveyh, "Allah ikisine de rahmet eylesin" der.¹⁰¹ Ancak Halîl'in ismi Yûnus'tan önce gelmişse bu durumda sadece Halîl için "Allah rahmet eylesin" der, Yûnus için bir şey demez.¹⁰² Bu da muhtemelen Halîl hayatta olmadığı içindir.

Sîbeveyh, Yûnus'un nahiv ve lugat alanlarındaki görüşlerini aktarır. Hatta bazen bir babın tamamını Yûnus'un görüşleriyle doldurur. Örneğin ismi tasvirle ilgili iki babı olduğu gibi Yûnus'un görüşleriyle ele alır ve bunu açıkça söyler. Şöyle der: "Bu babta ve bundan sonraki babta zikredeceğim her şey Yûnus'un görüşüdür."¹⁰³ Sîbeveyh'in bir babın tamamını dolduracak şekilde Yûnus'tan birçok alıntı yapması ona tam olarak güvendiğini gösterir.

Yûnus b. Habîb'in yaşamış olduğu dönem (h. II. asır) nahiv ilminde yoğun bir faaliyetin yaşandığı bir dönemdir. Bazıları tarafından bu devir, nahvin olgunlaşma dönemi olarak kabul edilse de tam anlamıyla nahvin bab başlıklarının şimdiki sisteme kavuştuğu, nahiv terimlerinin tam bir netliğe ve açıklığa kavuştuğu bir dönem olarak görülemez.¹⁰⁴ Çünkü Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ı bizim için bu dönemin en önemli tanığıdır. *el-Kitâb*'a bakıldığında bab başlıklarının uzun ve ayrıntılı, terimlerinin de bazen birbirinin yerine kullanıldığı ve terimlerde tam bir istikrarın olmadığı görülür. Dolayısıyla bu çağa nahvin gelişme dönemidir denebilir.

Nahvin ilk otoriteleri bu dönemde yetişmiştir. Bu dönem, Basralılardan İbn Ebî İshâk, İsâ b. Ömer es-Sekafî, Ebû Amr b. el-Alâ', Halîl b. Ahmed, el-Ahfeş el-Ekber, Ebû Ubeyde, Ebû Zeyd el-Ensârî, Halef el-Ahmer, el-Asmaî, el-Cermî; Kûfelilerden el-Kisâî, el-Ferrâ' gibi önemli birçok dilcinin yetiştiği altın bir çağdır. Yûnus b. Habîb'in de bu şahsiyetlerle, ya öğrencilik, ya hocalık ya da arkadaşlık yoluyla bir irtibatı olmuştur.

¹⁰¹ Sîbeveyh, a.g.e., I, 428; II, 159, 338.

¹⁰² Sîbeveyh, a.g.e., II, 221, 227, 344, 373.

¹⁰³ Sîbeveyh, a.g.e., III, 423; Gündüzöz, Soner, *Sîbeveyh'te Kelime Yapısı, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Samsun, 2002, s. 122.

¹⁰⁴ Nâsîf, a.g.e., s. 138.

Bu dönemde Basralı dilciler tarafından nahivde iki yöntem takip edilmiştir. Birincisi kıyas yöntemi, ikincisi ise semâ yöntemidir. Basralı dilcilerin hepsi de bu iki yöntemi kullanmışlardır. Ancak kimisi kıyasa ağırlık vermiş, bu yönüyle daha çok tanınmış, kimisi de semâya ağırlık vermiş ve bu özelliğiyle bilinmiştir. Birinci grubun en önemli temsilcisi İbn Ebî İshâk el-Hadramî ve İsa b. Ömer'dir. Bu iki dilci kıyasa büyük önem vermişler ve kıyasa muhalefet eden fasih Arapları ve şairleri tenkit etmişlerdir.¹⁰⁵ İbn Ebî İshâk, fesahatiyle meşhur şair Ferezdak'ın bir beytinde dil yanlışlığı yaptığını söylemiştir: İbn Ebî İshâk, Ferezdak'ın şu beytini dinler:¹⁰⁶

بحاصِبِ كَثِيفِ القطنِ منثورِ مستقبِلينِ شمالَ الشامِ تضربنا
على زواجفَ تُزجى مُخْها ريرِ على عماننا يُلقى وأرْحُلنا

Şam'ın kuzeyine giderken bir kum fırtınası bizi ditilmiş pamuk gibi saçıyordu.

Tozlar, sarıklarımıza ve sıcağın ilikleri erimiş develerin üzerindeki yüklerle düşüşüyordu.

O, Ferezdak'a şöyle der: "Kötü söylemişsin. Burası "رير" (merfû) şeklindedir. Bu konuda nahivde kıyas da böyledir."¹⁰⁷ Başka bir rivayete göre de İbn Ebî İshâk, Ferezdak'a "Kötü söylemişsin. Burasının merfû olması gerekir. Merfû yaparsan cümleyi kuvvetlendirmiş olursun" der.¹⁰⁸ Yunus ise Ferezdak'ın bu üslûbunu *câiz/geçerli*¹⁰⁹ ve *hasen/güzel* olarak yorumlar. Bu üslûbu Kûfe ekolünün imamı e-Kisâi de *ceyyid* olarak değerlendirir.¹¹⁰

Abdullah b. Ebî İshâk'ın, şiirine hata nisbet etmesi üzerine Ferezdak şu beyitle onu hicveder:¹¹¹

¹⁰⁵ Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi* (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar), İst., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İst., 1996, s. 201, 243-244.

¹⁰⁶ Beyit için bkz. İbn Sellâm, a.g.e., I, 17; İbn Kuteybe, a.g.e., s. 25.

¹⁰⁷ İbn Sellâm, a.g.e., I, 17; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 32.

¹⁰⁸ el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*, Beyrut, ts., I, 115.

¹⁰⁹ İbn Sellâm, a.g.e., I, 17.

¹¹⁰ Mahmûd Huseynî, a.g.m., s. 140, 144 no.lu dipnot.

¹¹¹ Sibeveyh, a.g.e., III, 313, 3 no.lu dipnot; İbn Kuteybe, a.g.e., s. 25; İbn Sellâm, a.g.e., I, 18; el-Bağdâdî, a.g.e., I, 114-116.

ولكنَّ عبدَ الله مولى مواليا فلو كان عبدُ الله مولى هجوئته

Abdullah (sadece) bir köle olsaydı onu hicvederdim.

*Fakat Abdullah kölelerin kölesidir.*¹¹²

Ama İbn Ebî İshâk, Ferezdak'ın bu hiciv içeren beyitte de yanlış yaptığını söylüyor. İbn Ebî İshâk'a göre o, مولى مولى yerine مولى مواليا demeliydi.¹¹³ Sîbeveyh ise Ferezdak'ın bu beytini şiir zaruretine örnek olarak verir.¹¹⁴

İsa b. Ömer de şair en-Nâbiga ez-Zubyânî (ö.m. 604'ten sonra)'nin, şu beyitte yanlış yaptığını söyler:

من الرُّقش في أنيابها السَّمُّ ناقعٌ فبيتٌ كأني ساورثني ضئيلة

Dişlerinde zehir birikmiş rengârenk

*Küçük bir yılan bana dolanmış gibi yattım.*¹¹⁵

İsa'ya göre en-Nâbiga burada السَّمُّ ناقعا demeliydi.¹¹⁶ Halîl ve öğrencisi Sîbeveyh de bu iki dâilcinin yolundan gitmiş ve kıyasa büyük önem vermişlerdir.¹¹⁷ Halîl ve Sîbeveyh'e göre Arap kelâmına kıyas edilerek elde edilen üslûp da Arap kelâmıdır.¹¹⁸

İkinci grubun yani semâya daha fazla önem verenlerin en önemli temsilcisi ise Ebû Amr b. el-Alâ'dır. Yûnus da hocaları içinde en çok Ebû Amr'dan etkilenmiş ve dil çalışmalarında hocasının yolundan gitmiş, onun yöntemini takip etmiştir. Ebû Amr'ın, Arap kelâmı, lehçeleri ve garib lafızlar hakkında çok geniş bilgi sahibi olduğu rivayet edilir.¹¹⁹

¹¹² İbn Ebî İshak el-Hadramî, Hadramî ailesinin mevlâsıydı. Hadramî ailesi de Abdîşems b. Abdîmenâf Oğulları'nın mevlâsıydı. Bu nedenle Ferezdak "Mevlâların mevlâsı" ifadesini kullanır. Bu ifade kişileri neseb yönünden tahkir için kullanılan bir deyimdir. İbn Sellâm, a.g.e., I, 18; es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil, *Simâru'l-Kulûb fi'l-Mudâf ve'l-Mensûb*, Kahire, 1965, s. 690.

¹¹³ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., s. 27.

¹¹⁴ Sîbeveyh, a.g.e., III, 312-314.

¹¹⁵ Beyit için bkz. İbn Sellâm, a.g.e., I, 16; es-Seâlibî, a.g.e., s. 635.

¹¹⁶ İbn Sellâm, a.g.e., I, 116.

¹¹⁷ el-Hulvânî, a.g.e., I, 202, 236; Mahmûd Huseynî, a.g.m., s. 138-139.

¹¹⁸ Âli Yâsin, a.g.e., s. 344; İbn Cinnî, el-Munsif li-Kitâbi't-Tasrif, nşr. İbrahim Mustafa, Abdullah Emin, Kahire, 1954, I, 180.

¹¹⁹ İbn Sellâm, a.g.e., I, 14.

Araplardan duyduğu sözlere büyük önem vermesiyle tanınır.¹²⁰ Bir gün İsa b. Ömer kendisine gelir ve şöyle der: "Ebû Amr! Duyduğuma göre bir üslûba cevaz veriyormuşsun." Ebû Amr bunun ne olduğunu sorar. O da "ليس الطيب إلا المسك" der. Ebû Amr da "Yeryüzünde ne kadar Hicâzlı varsa bunu nasbeder, ne kadar Temimli varsa onlar da bunu ref eder" şeklinde cevap verir.¹²¹ Bu rivayet, Ebû Amr'ın lehçeler alanındaki bilgisini ortaya koyması açısından önemlidir.

1. Kıyas Yöntemi:

Arap dilinde kıyas, "Bilinmeyen bilene hamli"¹²², "Bir şeyin, benzerine hamledilmesi"¹²³ şeklinde tarif edilir. Bazıları nahiv ilmindeki kıyası nahivcilerin, fıkıh usûlü ilminden etkilenmelerine bağlar.¹²⁴ İlimler arasındaki bu etkilenme doğaldır. Nahivle fıkıh usûlü arasında kıyas yönünden benzerlik olduğu gibi, nahivle hadis arasında da bab başlıkları yönünden benzerlik vardır. İlk dönemde yazılan hadis ve nahiv kaynaklarında konu başlıklarında genelde ortak bir sistem, bab sistemi takip edilmiştir.¹²⁵ Nahivcilerin vazifesi, lugatçının hiç değiştirmeden ve olduğu gibi naklettiği malzemede tasarruf yapmak ve onlara kıyasta bulunmaktır. Nitekim fıkıh bilginleri hadisçilere göre ne ise, nahivciler de lugatçılara göre aynı durumdadır.¹²⁶ Dilciler, nahiv kurallarının tespitinde Arap kelâmını esas almışlardır. Ancak her konuda bütün Arap kelâmını elde etme imkânı bulamamışlardır. Bu durumda da eldeki mevcut yaygın Arap kelâmına kıyas ederek nahiv kurallarını ortaya koymuşlardır.

¹²⁰ İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s. 27.

¹²¹ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 28.

¹²² Ebû Yahyâ el-Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed b. Zekeriyâ, *el-Hudûdu'l-Enîka ve't-Ta'rîfâtud-Dakîka*, nşr. Mâzin el-Mubârek, Beyrut, 1411, s. 81.

¹²³ el-Curcânî, Seyyid Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Yy., ts., s. 181; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1305, II, 997.

¹²⁴ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, "et-Te'vîl fi Kitâbi Sîbeveyh", *Elif, Mecelletu'l-Belâgati'l-Mukârane*, Sayı 8, (1988), s. 97.

¹²⁵ Bulut, Ali, *Sibeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2003, s. 48.

¹²⁶ Ahmed Emîn, *Duhâ'l-İslâm*, Beyrut, ts., II, 277; Mehmet Raşit Özbalkıç, *Arap Gramerinde Kur'ân ve Hadisle İstîşhâd*, İzmir, 2001, s. 22.

Nahiv ilminde kıyası ilk kullanan dilci Ebu'l-Esved ed-Düeli'dir.¹²⁷ Daha sonra ise kıyası ve illetleri nahiv ilminde yaygınlaştıran kişi Abdullâh b. Ebî İshâk (ö. 117/735)'tir.¹²⁸ Bunu Ebu't-Tayyib el-Luğavî (ö. 351/962) şöyle dile getirir: "Nahiv ilmini alt dallarına ayırarak ona kıyası tatbik etmiştir."¹²⁹ Sonra öğrencisi 'Îsâ b. Ömer bunu devam ettirmiştir. O, nahivdeki kıyası, kıraatlara da uygulamaya çalışmış, fakat bu işi kabul görmemiştir.¹³⁰ Sibeveyh'in hocası Halîl de kıyası geliştirmiştir. İbn Cinnî onunla ilgili olarak "Kıyasın örtüsünü kaldıran" ifadesini kullanır.¹³¹ Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ı da kıyas ve illetlerle doludur. Sibeveyh, hocalarından ve fasih Araplardan aldığı bol malzemeyi ustaca kullanmıştır. *el-Kitâb*'ta nahiv ve sarf kurallarının konulmasında kıyas yöntemi, en önemli kaynaklardan biridir.¹³² Muberrid de kıyas ekolündendir. Muberrid'e göre, şiir rivayeti eğer kıyasa aykırı ise değiştirilebilir.¹³³ İbnu's-Serrâc (ö. 316/929) *el-Kitâb*'dan çıkardığı malzemeyi mantıkçıların tasnifine göre tertip ederek yazdığı *el-Usûl* adlı eseriyle, Muberrid'in ananeleştirdiği kıyasa daha kat'î bir yol vermiştir.¹³⁴ Kıyas ekolü h. IV. asırda Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve öğrencisi İbn Cinnî (ö. 392/1001) ile zirvesine ulaşmıştır. İbn Cinnî, hocasının kıyasla ilgili şu sözünü aktarır: "Lugatla alâkalı 50 konuda hata yapabilirim. Ancak hiçbir kıyasta hata etmem".¹³⁵ İbn Cinnî kıyas-semâ ilişkisini fıkhıdaki ictihad-nas ilişkisine benzeterek şöyle der: "Kıyas yoluyla bir karara vardıldıktan sonra Araplardan bu kıyasa aykırı bir şey duyarsan kıyastan vazgeç. Bu, fıkıh usûlündeki şu duruma benzer: Tersine bir nas ortaya çıktığında ictihad bozulur."¹³⁶

¹²⁷ İbn Sellâm, a.g.e., I, 12; İbrâhîm Mustafa, "Evvelü Men Vada'a'n-Nahve", *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb*, c. 2, sayı 10 (1948), s. 69.

¹²⁸ İbn Sellâm, a.g.e., I, 14.; Minâ İlyâs, *el-Kıyâs fi'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985, s. 10-11.

¹²⁹ Ebu't-Tayyib el-Luğavî, a.g.e., s. 12.

¹³⁰ İbnu'l-Cezerî, a.g.e., I, 613.

¹³¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 361.

¹³² Şevkî Dayf, *el-Medâris*, Dimaşk, 1996, s. 87.

¹³³ el-Cenâbî, Ahmed Nasîf, *Melâmih min Târîhi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Bağdat, 1981, s. 128 (Ali b. Hamza, *Tenbihât alâ Egâli'ti'r-Ruvât*, s. 109-110'dan nakleder.)

¹³⁴ Çetin, Nihad M., "Arap" mad. *DİA*, III, 297.

¹³⁵ İbnu Cinnî, a.g.e., II, 88; el-Bağdâdî, a.g.e., II, 6, 453.

¹³⁶ İbn Cinnî, a.g.e., I, 125.

Peki Yûnus b. Habîb kıyasın neresindedir? Dil çalışmalarında kıyası yaygınlaştıran dilci İbn Ebî İshâk el-Hadramî, rivayete göre Yûnus'a da nahivde kıyası öğütlemiştir.¹³⁷ Hem Yûnus hem de hocası Ebû Amr kıyası kullanan dilcilerdendir.¹³⁸ Ancak bunlar Halîl ve Sîbeveyh kadar kıyası geniş bir şekilde kullanmadıkları için kıyas ehlerinden daha ziyade semâ ehlerinden kabul edilirler. *el-Kitâb*'ta Yûnus'un fasih Araplardan yaptığı rivayetlerin yanında kendine has bilgileri ve yorumları da aktarılmıştır. Zaten ilk tabakat kaynaklarında da Yûnus'un nahivde kıyası kullandığı ve kendine has görüşleri olduğu da zikredilmektedir.¹³⁹ Bu nedenle nahiv ilminin gelişmesinde, terimlerinin oluşması aşamasında Yûnus'un da önemli bir rolü olmuştur.

Yûnus'un Kûfeli iki öğrencisi Kisâî ve Ferrâ' da kıyası tatbik etmişlerdir. Hatta Kisâî, nahiv ilmini tamamen kıyastan ibaret kabul ederek şöyle tanımlar: "Nahiv ancak, kıyastan ibarettir".¹⁴⁰ Ferrâ da kendisine sorulan bir soruyu cevaplamış ve delil olarak da "Okulumuzun Arapçaya dair esaslarına bunu kıyas ettim" demiştir.¹⁴¹

Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki önemli farklardan birisi de kıyas yöntemine dayanmaktadır. Yukarıda da işaret edildiği gibi her iki ekol mensupları kıyası kullanırlar. Fakat kıyasın ana maddesi olan Arap kelâmını kabul şartlarında görüş farklılığı vardır. Basra ekolünün liderlerinden Sîbeveyh, *el-Kitâb*'in birçok yerinde "Daha çok olana kıyas edersin", "Daha çok olana göre kıyas yapılır"¹⁴², "Daha az ve nadir olan yapılar Araplardan öğrenilir. Ancak bunlara kıyas yapılamaz"¹⁴³, "Şâz ve münker yapılara kıyas yapılmaz"¹⁴⁴ vb. ifadeler kullanır. Bu ifadeler, Basra ekolünün de kıyasa yaklaşımını göstermektedir. Yani genel olarak Basralılar şâz, nadir vb. Arap kelâmını ne kıyasa esas alırlar, ne de bunlara dayanarak kural ortaya koyarlar. Kûfeliler ise şâz olsun, nadir olsun

¹³⁷ İbn Sellâm, a.g.e., I, 15.

¹³⁸ İbn Cinnî, *Hasâis*, I, 249; II, 61.

¹³⁹ es-Sîrâfi, a.g.e., s. 27; el-Kıftî, a.g.e., IV, 70.

¹⁴⁰ Özbalıkçı, a.g.e., s. 43; Abbâh, Muhammed el-Muhtâr Veled, *Târîhu'n-Nahvi'l-Arabî fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, Rabat, 1417/1996, s. 33.

¹⁴¹ el-Enbârî, *Nuzhe*, s. 67; Âli Yâsîn, ed-*Dirâsât*, s. 344, 346.

¹⁴² Sîbeveyh, a.g.e., II, 216.

¹⁴³ Sîbeveyh, a.g.e., II, 215.

¹⁴⁴ Sîbeveyh, a.g.e., I, 398.

Araplardan duydukları bütün yapılara itibar etmişler, bunları hem kıyas için hem de kural koyma noktasında esas malzeme olarak kullanmışlardır.¹⁴⁵

Yûnus'un kıyasa dair örneklerini görebileceğimiz en önemli kaynak *el-Kitâb*'tır. Yûnus hem nahiv hem de sarf konularında kıyası kullanır:

وزعم يونس أن لبيك اسم واحد، ولكنه جاء على هذا اللفظ في الإضافة، كقولك: عليك .

Yûnus'a göre لبيك tensiye değil müfred bir isimdir ve عليك gibi tamlamalı olarak gelmiştir.¹⁴⁶ Yûnus'a göre burada لبيك yapısındaki yâ harfinin aslı eliftir. Bunlar kelimenin aslı harfidir. Halîl ve Sîbeveyh'e göre ise buradaki yâ harfi kelimenin aslı harfi olmayıp tesniye yâsidir.¹⁴⁷

وسمعت يونس يقول : ما أتيتني فأحدثك فيما أستقبل، فقلتُ له : ما تُريد به؟ فقال : أريد أن أقول : ما أتيتني فأنا أحدثك وأكرمك فيما أستقبل. وقال : هذا مثلُ : أتيتني فأحدثك، إذا أراد : أتيتني فأنا صاحبُ هذا.

Yûnus, burada "Bana geldiğinde sana anlatacağım" cümlesini "Bana gel sana anlatacağım" cümlesine kıyas eder.¹⁴⁸

وقال يونس : إنما هي رُبَّةٌ وربابٌ، كقولك : جُفرةٌ وجِفارٌ، وعُلبةٌ وعِلاب. والرُبَّةُ : الفرقة من الناس.

Jifar nin جفرة kelimesinin çoğulu رباب şeklindedir. Yûnus'a göre جفرة nin جفار nin de عُلبة tır.¹⁴⁹

زعم يونس أنك إذا سميت رجلاً "طلحة" امرأة أو سلمة أو جبلة" ثم أردت أن تجمع جمعته بالتاء، كما كنت جامعته قبل أن يكون اسماً لرجلٍ أو امرأةٍ على الأصل. ألا تراهم وُصفوا المذكور بالمؤنث، قالوا : رجُلٌ رُبعةٌ، وجمعوها بالتاء : فقالوا : رُبعاتٌ، ولم يقولوا : رُبعون...

Yûnus, bir adama, Talha, İmree, Seleme ya da Cebele adı verilirse bunların çoğulunun elif-tâ ile yapılacağını söyler ve bunları kelimelerin isim olmadan önceki hâline kıyaslar.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Kılıç, Hulûsi, "Basriyyûn", *DİA*, V, 117; Abbâh, a.g.e., s. 30-31.

¹⁴⁶ Sîbeveyh, a.g.e., I, 351.

¹⁴⁷ Sîbeveyh, a.g.e., I, 351.

¹⁴⁸ Sîbeveyh, a.g.e., III, 41.

¹⁴⁹ Sîbeveyh, a.g.e., III, 378.

¹⁵⁰ Sîbeveyh, a.g.e., III, 394.

وحدثنا يونس أن ناسا يقولون أبدا : مَنَا وَمَنِي وَمَنُو، عَنَيْتَ واحدا أو اثنتين أو جميعا في -
الوقف. فمن قال هذا قال : أيا وأى وأى، إذا عنى واحدا أو جميعا أو اثنتين. فإن وصل نون أيا.
وإنما فعلوا ذلك يمن، لأنهم يقولون : من قال ذلك؟ فيعنون ما ساوا من العدد. وكذلك أى، تقول
: أى يقول ذلك؟ فتعنى بها جميعا وإن ساء عنى اثنين.

وَأما يونس فإنه كان يقيس مَنَّة على أَيْة، فيقول : مَنَّة ومَنَّة ومَنَّة، إذا قال : يا فتى.

Sîbeveyh'in de ifade ettiği gibi Yûnus, مَن edatının kullanımını ای edatına kıyas ediyordur.¹⁵¹

2. Semâ Yöntemi :

Semâ, "Bir dili konuşanlardan direkt lugat malzemesi almak" olarak tarif edilir.¹⁵² Rivayetten farklıdır. Çünkü rivayette araya başka-şahıslar girebilir. Ama rivayet semâ yoluyla da olabilir. Yani rivayet genel, semâ özel bir kavramdır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Arap kelâmının dil kurallarına kaynak olarak kullanılması hususunda dilciler iki gruba ayrılmışlardır. Birinci gruptakiler daha çok yaygın kullanımı esas almışlar, az kullanımı olan cümle yapılarını kuralları için kaynak olarak kullanmamışlardır. İkinci grup ise yaygın kullanılsın kullanılsın her yapıyı, kural çıkarmada esas almıştır. Her iki grup da bu kaynaklarını kıyasa da dayanak olarak kullanmışlardır. Birinci grup Yûnus'un da mensubu olduğu Basra ekolü dilcileri, ikinci grup da Kûfe ekolü dilcileridir.

Dil malzemesi toplamak amacıyla ilk dönemde birçok dilci çöllere yolculuk yapmış, buralarda yıllarca kalarak lugat malzemesi derlemişlerdir. Yûnus da bu dilcilerden biridir. *el-Lugât* ve *en-Nevâdir* isimli eserlerinde de muhtemelen en önemli kaynak çöllerden topladığı bu malzemelerdir. Yûnus'un hocası Ebû Amr b. el-Alâ'nın en önemli özelliklerinden birisi semâyâ sıkı sıkıya bağlı olmasıdır.¹⁵³ Öğrencisi Yûnus da hocasının yolundan gitmiş ve semâ yöntemi onun da en önemli vasfı olmuştur. Tabî dilciler Araplardan dil malzemesi alırken seçici davranmışlar, her duydukları sözü malzeme olarak kullanmamışlardır. Bu seçiciliği Ebû Zeyd el-Ensârî şöyle anlatır: "Benî Bekr b. Hevâzin, Benî

¹⁵¹ Sîbeveyh, a.g.e., II, 410.

¹⁵² Muhammed Huseyn Âli Yâsin, *ed-Dirâsâtul-l-Lugaviyye inde'l-Arab ilâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlis*, Beyrut, 1980, s. 341.

¹⁵³ Âli Yâsin, a.g.e., s. 341.

Kilâb, Benî Hilâl yahut Medine'nin aşağı ve yukarı bölgesindeki kabilelerden duymadığım müddetçe "Araplar şöyle demişlerdir" demem".¹⁵⁴

Yûnus, Araplardan yaptığı rivayetlerde çeşitli anahtar sözcükler kullanır. Bu anahtar sözcükler bir rivayetten diğerine değişir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. أن قوما من العرب / Araplardan bir kavim.¹⁵⁵
2. أن ناسا يقولون / İnsanlar şöyle diyorlar.¹⁵⁶
3. أن ناسا من العرب / Araplardan bazı kişiler.¹⁵⁷
4. أن بعض العرب الموثوق بعربيته / Arapçasına güvenilir bazı Araplar.¹⁵⁸
5. أن بعض العرب الموثوق بهم / Güvenilir bazı Araplar.¹⁵⁹
6. أن بعض العرب / Bazı Araplar.¹⁶⁰
7. أن قوما / Bir kavim.¹⁶¹
8. أن العرب تقول / Araplar şöyle der.¹⁶²
9. أنه سمع أعرابيا / O, bir Araptan şöyle işitmiştir.¹⁶³
10. أنه سمع العرب / O, Araplardan şöyle işitmiştir.¹⁶⁴
11. أن من العرب من يقول / Araplardan kimisi şöyle der.¹⁶⁵
12. أنهم يقولون / Onlar şöyle derler.¹⁶⁶

3. Sözel Değerler:

Yûnus hocalarından ya da dilleri fasîh Araplardan aldığı malzemeleri aktarırken sadece bir nakilci olarak kalmamış bunları kendi düşünce süzgecinden de geçirmiştir. Bazen bu görüşleri sadece aktarmış herhan-

¹⁵⁴ es-Suyûfi, el-Muzhir, I, 118.

¹⁵⁵ Sibeveyh, a.g.e., I, 389.

¹⁵⁶ Sibeveyh, a.g.e., I, 416; II, 410.

¹⁵⁷ Sibeveyh, a.g.e., II, 27, 112; II, 344.

¹⁵⁸ Sibeveyh, a.g.e., II, 319.

¹⁵⁹ Sibeveyh, a.g.e., II, 337.

¹⁶⁰ Sibeveyh, a.g.e., II, 213.

¹⁶¹ Sibeveyh, a.g.e., II, 119.

¹⁶² Sibeveyh, a.g.e., II, 143, 355, 409; III, 425.

¹⁶³ Sibeveyh, a.g.e., II, 411.

¹⁶⁴ Sibeveyh, a.g.e., III, 135.

¹⁶⁵ Sibeveyh, a.g.e., I, 262, 347; II, 65; III, 493.

¹⁶⁶ Sibeveyh, a.g.e., I, 347; III, 432., 518.

Arabiyye terimiyle dil kurallarına uygunluk kastedilir. Yûnus, Fâ-tiha sûresinin ilk ayetindeki *Rab* kelimesinin nasb ile okunuşunun Arapçaya uygun olduğunu *arabiyye* terimi ile ifade eder.¹⁷¹

d. Hasen/Güzel: Bu terimle de dil kurallarına uygunluk ifade edilir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Ferezdak'ın beytindeki üslûbu İbn Ebî İshâk kıyasa aykırı bulup reddederken, Yûnus b. Habîb, aynı üslûbu *câiz* ve *hasen* olarak değerlendirir.

e. Câiz/Geçerli: Yûnus bu terimi *hasen* terimiyle aynı değerde kullanır.

f. Kesîr/Çok/Yaygın: *فإن قلت : هلا قالوا : هذا زيدٌ الطويلُ، فإن القولَ فيه حدفها لأنه لاينجزم حرفان أن تقول : جعل هذا لكثيره في كلامهم بمنزلة قولهم : لُد الصلاة، ولم يُحركها. واختصَّ هذا الكلام حدف التنوين لكثيرته كما اختص "لا أدر ولم أبل" لكثيرتهما. ومن جعله بمنزلة "الذن" فحدفه لالتقاء الساكنين ولم يجعله بمنزلة اسم واحد قال : هذه هُنْد بنتُ فلان. وزعم يونس أنها لغة كثيرة في العرب جيدة.*

Kesîr terimiyle Arap dilindeki yaygın kullanım kastedilir. Arapçadaki *لُد*, *لم أبل*, *لا أدر*, *لا* gibi bazı ifadelerin son harfi yaygın kullanımdan dolayı hafzedilir. Yûnus bu tür hafifli üslûplar için *kesîr* ve *ceyyid* değerlerini kullanır.¹⁷² Ona göre bu iki değer birbirine denktir.

g. Hata/Yanlış: *وزعم يونس أن الجر خطأ، لأن "أين" ونحوها يُبتدأ بهن، ولا يُضمَر بعدهن شيء* Yûnus, *eyne* vb. edatlardan sonra mahzuf bir âmil takdir edilerek bu edatlardan sonra mecrur bir lafız gelmesini *hata* olarak değerlendirir.¹⁷³

h. Kabîh/Çirkin : *هذا باب ما لا يجوز أن يندب، وذلك قولك : وا رجلاه، ويا رجلاه، وزعم الخليل ويونس أنه قبيح، وأنه لا يقال.*

Sîbeveyh'in *caiz değil* dediği bu tür nüdbe üslûplarını Yûnus ve Halîl *kabîh/çirkin* olarak değerlendirmişlerdir.¹⁷⁴ Burada dikkat çeken bir husus da Yûnus ve Halîl, *kabîh*'i *lâ yukâl/söylenmez* olarak değerlendiriyorlar. Ama *el-Kitâb*'ta *kabîh* değeri her zaman *câiz* olmayan, söy-

¹⁷¹ Sîbeveyh, a.g.e., II, 63.

¹⁷² Sîbeveyh, a.g.e., II, 204-205.

¹⁷³ Sîbeveyh, a.g.e., I, 435; II, 77.

¹⁷⁴ Sîbeveyh, a.g.e., II, 227.

lenmeyen üslûpları ifade etmez. Çünkü zaman zaman Sîbeveyh, bazı üslûplar için "Kabîh olmakla birlikte caizdir" ifadesini de kullanır.¹⁷⁵

i. Habîs/Çirkin: *قد قالوا فى سليمان : سليمان، وفى عميرة كليب : عميرى. وقال* *هذا قليل خبيث.* Yûnus bu tür ismi mensup üslûplarını *kalîl ve habîs* olarak yorumlar.¹⁷⁶

j. Kalîl/Az: Bu değeri bir önceki örnekte *habîs* ile birlikte kullanır. Ancak bir üslûp fasih Araplardan duyulmuşsa *kalîl/az* da olsa Yûnus böyle ifadelere çoğunlukla cevaz verir.

m. Lâ Yecûz/Geçersiz: *ولم يُجز يونس والخليل رحمهما الله : كم غلماناً لك؟* Yûnus ve Halîl hem *kem* hem de *yirmi* sayısından sonra temyizî çoğul gelmeni geçersiz sayarlar.¹⁷⁷

Yûnus'un kullandığı bu değerlere bakılarak *kabîh*, *habîs*, *redî* vb. terimler arasındaki değer farkını net bir şekilde ortaya koymak zordur. Sîbeveyh'te de aynı durum söz konusudur. O da Yûnus, Halîl ve diğer hocalarından aldığı bu terimleri daha da genişleterek dil üslûplarının değerlendirmesinde kullanmıştır.¹⁷⁸ Ancak *el-Kitâb* incelendiğinde de görülür ki Sîbeveyh de *kabîh*, *habîs*, *zayıf*, *redî*, *baîd* vb. fasih olmayan cümle üslûplarını kendi arasında birbiri yerine; yine *ceyyid*, *hasen*, *had*, *vecih* vb. fasih cümle üslûplarını da kendi içinde birbiri yerine kullanmıştır.¹⁷⁹ Aynı durum Yûnus'un kullandığı terimlerde de geçerlidir.

Sîbeveyh'in yanında Ahfeş el-Avsat, *Meâni'l-Kur'ân*'ında,¹⁸⁰ Muberrid (ö. 285/898), *el-Muktadab*'ında¹⁸¹ ez-Zeccâcî (ö. 337/949), *Kitâbu'l-Lâmât*'ında¹⁸² Suyûtî (ö. 911/1005), *İ'râbu'l-Kur'ân*'ında¹⁸³ bu vb. sözel değerleri dil üslûplarının değerlendirmesinde kullanmışlardır.

¹⁷⁵ Sîbeveyh, a.g.e., I, 80.

¹⁷⁶ Sîbeveyh, a.g.e., III, 339; I, 389.

¹⁷⁷ Sîbeveyh, a.g.e., II, 159.

¹⁷⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Sîbeveyh cümle değerlendirmelerinde 46 sözel değer kullanmıştır. Bkz. Bulut, a.g.t., s. 106-127.

¹⁷⁹ Bulut, a.g.t., s. 106, 119.

¹⁸⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, nşr. M. Emin el-Verd, Beyrut, 1985, I, 209-210, 216-217, 227, 232, 234, 239-240, 245; II, 570-571...

¹⁸¹ el-Muberrid, a.g.e., IV, 155.

¹⁸² Yüksel, Ahmet, "Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî ve Kitâbu'l-Lâmât'ı", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, Yaz 2001, s. 145.

¹⁸³ Bulut, a.g.t., s. 105.

İlk dönem dilcileri tarafından nahiv çalışmalarında kullanılan *hasen*, *kabîh*, *zayıf*, *şâz* vb. cümle değerlendirmeleri bazı araştırmacılar tarafından edebî tenkidin ilk nüveleri olarak görülür. Yani ilk edebî tenkit unsurları gramer kitaplarında başlamıştır ve bunun da ilk örneği Yûnus'un görüşlerinin de aktarıldığı *el-Kitâb*'tır.¹⁸⁴ Yine bu terimler bugünkü standart dilbilim çalışmalarının ilk nüvelerini oluşturmaktadır.¹⁸⁵ Burada şuna da işaret edilmesi gerekir: Dil çalışmalarında kullanılan sözel değerlerle ilgili terimlerden *hasen*, *ceyyid*, *zayıf*, vb. hadis ilminde de kullanılmıştır.

SONUÇ

Yûnus b. Habîb, h. II. asırda yaşamış Basralı dilcilerdendir. İbn Ebî İshâk, Ebû Amr b. el-Alâ', Halîl, Sîbeveyh, Ahfeş el-Kebîr, Ahfeş el-Evsat, Ebû Ubeyde, Kisâî, Ferrâ', Halef el-Ahmer, Ebû Zeyd el-Ensârî, İbn Sellâm gibi bek çok ünlü dilciyle ya hoca-öğrenci ya da arkadaşlık münasebeti olmuştur. Yûnus'un yaşadığı bu dönem, nahvin, hızla geliştiği ve günümüze ulaşan ilk büyük ürünlerini verdiği gelişim dönemidir.

Yûnus'un dil bilimleriyle ilgili yazdığı eserlerden hiç birisi günümüze ulaşmamıştır. Onun bu sahadaki görüşlerini öğrencileri eserlerinde aktarmışlardır. Bu eserler içinde de en önemlisi Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ıdır. Halîl'den sonra Sîbeveyh'in en önemli kaynağı Yûnus'tur. Sîbeveyh yaklaşık 200 yerde Yûnus'un ismini vererek dile dair görüşlerini aktarır. Bunun yanında Sîbeveyh isim vermeden de birçok yerde onun görüşlerini nakletmiş olmalıdır.

Yûnus'un nahiv ilmindeki yönteminin inceleneceği en önemli kaynak da Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ıdır. Bu esere bakıldığında Yûnus'un dil çalışmalarında iki temel yöntem olan kıyas ve semâ yöntemlerini çokça kullandığı görülür. Ama onun baskın yönü semâ yöntemidir. O bu bakımdan hocası Ebû Amr b. el-Alâ'ya benzer. Ebû Amr da her iki yöntemi de kullanmasına rağmen semâ yönü daha galiptir.

¹⁸⁴ Sezer, İ. Hakkı, "Edebî Tenkitte Birinci Merhale ve el-Kitâb", *SÜSBED.*, Konya, 1994, s. 91.

¹⁸⁵ *el-Hulvânî*, a.g.e., I, 220.

Yûnus, Araplardan aldığı dil malzemesini sadece aktaran bir ravi olmamış, bunları kendi düşünce süzgeçinden de geçirmiştir. O, *ceyyid*, *hasen*, *kabîh*, *câiz* vb. bir çoğu hadis tenkidinde görülen terimlerle Arap kelâmını değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bunlar da günümüzde hem standart dilbilim adı verilen alanın, hem de edebî tenkidin ilk nüvelerini teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Abbâh, Muhammed el-Muhtâr Veled, *Târîhu'n-Nahvi'l-Arabî fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, Rabat, 1417/1996.
2. Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, nşr. M. Emîn el-Verd, Beyrut, 1985.
3. Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, ts.
4. Arslan, Şükrü, "Cermî" mad., *DİA*, VII, 413-414.
5. el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*, I-IV, Beyrut, ts.
6. Bakırcı, Selami – Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum, 2001.
7. Brockelmann, Carl, *GAL*, I-II, Leiden, 1943.
8. Bulut, Ali, *Sibeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2003.
9. el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayavân*, I-VII, nşr. M. Abdusselâm Hârûn, Beyrut, 1996.
_____, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, nşr. M. Abdusselâm Hârûn, Kahire, 1975.
10. el-Cebûrî, Abdullah, "Yûnus b. Habib Hayâtuhû ve Ârâuhû", *Mecelletu Âdâbi'l-Mustansırıyye*, Yıl 1, Sayı 1, 1975-1976, s. 97-136.
11. el-Cenâbî, Ahmed Nasîf, *Melâmih min Târîhi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Bağdat, 1981.
12. el-Cezzâr, Fikrî Zekî, *Medâhilu'l-Muellifin ve'l-A'lâmi'l-Arab hattâ 1215/1800 m.*, Riyad, 1994.
13. Çetin, Nihad M., "Arap" mad. *DİA*, III, 276-309.
14. Curcânî, Seyyid Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, yy., ts.
15. Ed-Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtu'l-Mufessirin*, I-II, nşr. Ali M. Ömer, Kahire, 1972.
16. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I-II, nşr. Fuad Sezgin, Kahire, ts.

17. Ebû Yahyâ el-Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed b. Zekeriyâ, **el-Hudûdu'l-Enika ve't-Ta'rifâtu'd-Dakika**, nşr. Mâzin el-Mubârek, Beyrut, 1411.
18. Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, **Mecmau'l-Emsâl**, I-II, nşr. M. Muhyiddin Abdulhamîd, Beyrut, ts.
19. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, **el-Agânî**, I-XXV, nşr. Semîr Câbir, Beyrut, ts.
20. Ebu't-Tayyib el-Lugavî, Abdulvâhid b. Ali, **Merâtibu'-Nahviyyîn**, Kahire, ts.
21. Ferîd, Fethî Abdulkâdir, **Lemehât Belâgiyye fî Meânî'l-Kur'ân li'l-Ahfeşi'l-Evsat**, Kahire, 1983.
22. Furat, Ahmet Subhi, **Arap Edebiyatı Tarihi** (Başlangıçtan XVI. Asra Kadâr), İst., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İst., 1996.
23. Gündüzöz, Soner, **Sibeveyh'te Kelime Yapısı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002.
24. Hadîsî, Hadîce, **Kitâbu Sibeveyh ve Şurûhuhû**, Bağdat, 1967.
25. el-Hulvânî, Muhammed Hayr, **el-Mufassal fî Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî, Kable Sibeveyh**, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1979.
26. İbn Cinnî, **el-Hasâis**, I-IV, nşr. M. Ali en-Neccâr, Beyrut, ts. _____, **el-Munsif li-Kitâbi't-Tasrîf**, nşr. İbrâhîm Mustafâ, Abdullah Emin, Kahire, 1954.
27. İbn Fadlullah el-Ömerî, **Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâlikî'l-Emsâr**, nşr. Fuad Sezgin, Almanya, 1988.
28. İbn Hacer el-Askalânî, **Lisânu'l-Mizân**, Beyrut, 1971.
29. İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **Vefeyâtu'l-Ayân**, I-VIII, nşr. İhsan Abbas, Beyrut, ts.
30. İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârîb**, I-II, nşr. Mâzin el-Mubârek, M. Ali Hamdullah, Beyrut, 1985.
31. İbn Kuteybe, **eş-Şi'r ve's-Şuarâ'**, nşr. M. J. De Goeje, Leiden, 1902.
32. İbn Mâlik, Ebû Ubeydullah Cemâluddîn Muhammed b. Abdullah, **Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye**, nşr., Ali M. Muavvid - Âdil Ahmed Abdulmuvahhid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
33. İbn Sellâm, Muhammed el-Cumahî, **Tabakâtu Fuhûli's-Şuara'**, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire, ts.
34. İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ**, I-II, nşr. G. Bergstraesser, Kahire, 1932.
35. İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât, **Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ'**, nşr., M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, ts.
36. İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhayy Ahmed b. Muhammed, **Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri men Zehab**, I-VIII, Beyrut, ts.
37. İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, **el-Fihrist**, nşr. İbrâhîm Ramazân, Beyrut, 1994, s. 64.

38. İbrâhîm Hasan İbrâhîm, *Sibeveyh ve'z-Zarûretu's-Şi'riyye*, Kahire, 1983.
39. Katâmîş, Abdülmecîd, *el-Emsâlu'l-Arabiyye*, Dimaşk, 1988.
40. Kays Âli Kays, *el-Îrâniyyûn ve'l-Edebu'l-Arabî Ricâlu Ulûmî'l-Kur'ân*, yy., ts.
41. el-Kıfî, Ebu'l-Hasen Cemaluddin Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, I-IV, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1986.
42. Kılıç, Hulûsi, "Basriyyûn", *DİA*, V, 117.
43. Koçak, İnci, "Ahfeş el-Ekber" mad., *DİA*, I, 525.
44. Mahmûd Huseynî Mahmûd, "Mevkîf min Yunus b. Habib", *MMLA el-Urdunnî*, Yıl 2, Sayı: 7-8, s. 118-145.
45. Mehmed Zihnî Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktabadab*, Marifet Yay., İstanbul, 1991.
46. Mekrem, Abdülâl Sâlim, *el-Halkatu'l-Mefkûde fi Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.
47. el-Merzubânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân, *Kitabu Nûri'l-Kabes el-Muhtasar mine'l-Muktebes*, İhtisar: Ebu'l-Mahâsin Yusuf b. Ahmed b. Mahmud el-Yagmûrî, nşr. Rudolf Sellheim, Beyrut, 1964.
48. Mes'ûd, Fevzî, *Sibeveyh Câmîu'n-Nahvi'l-Arabî*, Mısır, 1986.
49. Minâ İlyâs, *el-Kıyâs fî'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk-1985.
50. el-Mubârek, Abdulduheyn, "Devru'l-Basra fi Neş'eti'd-Dirâsâti'n-Nahviyye ve Tatavvuruhâ: Merhaletu'n-Neş'e hattâ'l-Halîl", *Mevsûatu'l-Basra el-Hadâriyye (el-Mevsûa el-Fikriyye)*, Bağdat, 1989.
51. Muhammed Huseyn Âli Yâsin, *ed-Dirâsâtu'l-Lugaviyye inde'l-Arab ilâ Nihâyeti'l-Karnî's-Sâlis*, Beyrut, 1980.
52. Mustafâ, İbrâhîm, "Evvelu Men Vada'a'n-Nahve", *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb*, c. 2, Sayı 10 (1948), s. 69-75.
53. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1305.
54. Nâsîf, Ali en-Necdî, *Sibeveyh, İmâmu'n-Nuhât*, Kahire, 1979.
55. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, "et-Te'vîl fi Kitâbi Sibeveyh", *Elif, Mecelletu'l-Belâgati'l-Mukârane*, Sayı: 8, (1988), s. 82-112.
56. Öz, Mustafa, "Ali el-Esvârî" mad., *DİA*, II, 391.
57. Özbalkıç, Mehmet Reşit, *Arap Gramerinde Kur'ân ve Hadisle İstîşâh*, İzmir, 2001.
58. es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil, *Simâru'l-Kulûb fi'l-Mudâf ve'l-Mensûb*, Kahire, 1965.
59. Şevkî Dayf, *el-Medâris*, Dimaşk, 1996.
60. Sezer, İ. Hakkı, "Edebî Tenkitte Birinci Merhale ve el-Kitâb", *SÜSBED*, (1994), s. 89-104.

61. Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber, **el-Kitâb**, I-V, nşr. M. Abdusselâm Hârûn, Kahire, 1988.
62. es-Sirâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdullah, **Ahbâru'-Nahviyyîn el-Basriyyîn**, nşr. F. Krenkow, Beyrut, 1936.
63. es-Suyûtî, Ebû Abdurrahman Celâluddîn, **Bugyetu'l-Vuât fî _____, Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât**, I-II, nşr., M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, ts.
el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ, I-II, nşr. Fuad Ali Mansûr, Beyrut, 1988.
64. Talmon, Rafael, "Yûnus b. Habîb" mad., **The Encyclopaedia of Islam** (New Edition), Leiden, 2001, XI, 349.
65. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Udebâ'**, I-XX, Beyrut, 1988.
_____, **Mu'cemu'l-Buldân**, I-V, Beyrut, ts.
66. Yüksel, Ahmet, "Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî ve Kitâbu'l-Lâmât'ı", **Nûsha, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1, Sayı 2, Yaz 2001, s. 136-148.
67. ez-Ziriklî, Hayruddîn, **el-A'lâm**, I-XXI, ts., yy.
68. ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, **Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn**, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, ts.

ABSTRACT

Yunus b. Habib and His Method in Grammar

This article examines the life of Yunus b. Habib and his method of grammatical science. The study consists of two parts: The first part elaborates his life, education, teachers who taught him, students whom he taught, and his works. The second part analyzes his method used in the grammatical science.

None of his work could reach our time. His views concerning language are widely found in the book of Sibeveyh, called *al-Kitab*, who was his student. While Yunus used both traditional and comparison methods in his linguistic works, he used mostly traditional method like his teacher Abu Amr b. al-Ala. In addition, he evaluated the Arabic words with the terms of *good*, *nice*, and *bad*. Yunus' and other philologists' evaluations related to this area consist of the first examples in literary criticism and standard linguistic studies.